

БУНТАРСТВО ЛЕСІ УКРАЇНКИ КРІЗЬ ОПТИКУ ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЇ

Ольга ЯКОВЛЄВА

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри прикладної лінгвістики,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Катерина СІЛОН

магістр
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Анотація

Розвідка присвячена аналізу окремих текстів у спадку Л. Українки, в яких мовна особистість крізь призму мовленнєвої діяльності репрезентує елементи бунтарства. Видатна українська письменниця у свій час сама була бунтаркою, вона відверто боролася проти пануючих патріархальних устоїв суспільства, створювала образи жінок-бунтарок в драматичних текстах і віршах. Бунтарство самої письменниці проаналізоване у вірші «Без надії сподіваюсь», а бунтарство вільної жінки у стосунках з чоловіком репрезентує мовленнєва діяльність Мавки у драмі «Лісова пісня».

Ключові слова: лінгвоперсонологія, мовна особистість, мовленнєва діяльність, бунтарство.

Вступ. Мета дослідження: проаналізувати елементи Л. Українки в тексті вірша *Contra spem spero!*, а також бунтарство у мовленнєвій діяльності Мавки, головної героїні «Лісової пісні», як міфологічної істоти, в уста якої письменниця вкладає слова про бажання кохати і право бути з коханою, про що молоді жінки в реальності на зламі XIX та XX століть не могли навіть мріяти.

Актуальність представленої розвідки в тому, що вперше текст відомої драми-феєрії проаналізовано крізь оптику лінгвоперсонології, зокрема прояви бунтарства у мовленні Мавки.

Методи. В процесі аналізу ми користувалися контекстуально-інтерпретаційним методом, описовим та методом індукції.

Одним із сучасних напрямів мовознавчих досліджень є лінгвістична персоналогія. А. Романченко присвятила окремий розділ свого наукового дослідження лінгвоперсоналогії як самостійній дисципліні в межах науки про мову (Романченко, 2019: 63–105). Об'єктом цієї галузі знань є мовна особистість, а предметом – мовленнєва поведінка мовної особистості (там само: 66–67). Мовній особистості науковці постійно приділяють увагу (див. В. Сухенко, Х. Щепанська, О. Яковлєва, 2022).

Визначення поняття «мовна особистість» (Language personality) подає О. Селіванова (Селіванова, 2010: 445), посилаючись на дослідження науковців XIX та XX ст.. Важливим для нас у цьому визначенні є наступне: 1) здатність носія мови створювати тексти на підставі індивідуальних знань про світ; 2) уміння спілкуватися, що зумовлене процесами соціалізації та інкультурації, а також здатність мовної особистості створювати різного рівня контексти (мікро-, макро- та мегаконтексти) (там само).

Зважаючи на те, що «мовна особистість – надскладна система» (Романченко, 2019: 67), в межах лінгвоперсоналогії виділяють конкретні напрями дослідження, зокрема, лінгвокультурну та соціумну лінгвоперсоналогію (там само: 69). Перша вивчає вплив лінгвокультурних кодів на становлення і реалізацію мовної особистості; друга – лінгвосоціумні параметри формування мовної особистості, мовну специфіку родини тощо (Романченко, 2019: 69).

Представлена розвідка враховує вплив як тогочасних актуальних культурних кодів, так і вплив соціуму на саму Лесю Українку, що, безумовно, було відзеркалено в її поезії, а також в образах героїнь її творів.

Творчість Л. Українки та інших справжніх бунтарок – українських письменниць другої половини XIX та початку XX століття була описана літературознавцями у збірці есеїв (Бунтарки: нові жінки і модерна нація, 2020). Як зазначила В. Агєєва, жінки-письменниці були «незрідка сміливіші й радикальніші за метрів-чоловіків, хоча на жінок сильніше тисли патріархальні обмеження й табу» (там само: 13–14).

Саме тому, що Л. Українка була бунтаркою і в своїй родині, і в соціальному житті, вона змогла створити яскраві образи мовних особистостей бунтарок різного типу в своїх творах. Бунтарство письменниці, на нашу думку, найяскравіше репрезентує текст вірша *Contra spem spero!* (Без надії сподіваюсь!), в якому авторка демонструє не тільки силу духу в боротьбі зі своєю хворобою, як часто пишуть критики. Вона як абсолютно нова на той час жінка, котра виламувалася з патріархальних структур і яка віднайшла власну самототожність (Бунтарки: нові жінки і модерна нація, 2020: 13), сміливо проголошує своє життєве кредо стосовно гендерних ролей у суспільстві. Такими словами вважаємо фразу, що висловлює героїня «Кам'яного гостя», донна Анна, у розмові з Дон Жуаном: ... я вам рівня! І в цьому переконанні письменниця була непохитною протягом усього короткого життя.

Л. Українка усвідомлювала, що тогочасне жіноцтво в країні ще не дозріло до гендерної рівності, якою ми не можемо похвалитися ще й зараз! – але вона

готова була сіять барвисті квітки на морозі та лить на них сльози гіркі...; на гору круту крем'яну камінь важкий піднімать... – тобто виконувати, на перший погляд, марну роботу, віруючи, що від сліз тих гарячих розтане кора льодовая... і квіти зійдуть...

Так, цей вірш, перш за все, переконує, що Л. Українка була категорично проти того, щоб її жаліли як немічну і хвору. Та крім хвороби, на її долю випадали й інші випробування: вона тяжко переживала втрату коханого чоловіка, який помер на її руках; деякий час жила у неформальному шлюбі з К. Квіткою, долаючи опір сім'ї, особливо матері. І. Франко, визнаючи талант письменниці, назвав її «трохи чи не самотній чоловік на всю новочасну соборну Україну» (цит. за Інша оптика: гендерні виклики сучасності:13) тощо.

Отже, останні слова вірша Без надії сподіваюсь! – це прояв бунтарства письменниці і проти хвороби, і проти пануючих патріархальних цінностей у суспільстві (зокрема, проти того, щоб її вважали самотнім чоловіком!), і проти диктату «сусідської» російської культури, яка багато чим завдячує українській (в той час престижно було писати російською!) (Інша оптика: гендерні виклики сучасності, 2019: 21): Так! Я буду крізь сльози сміятись, серед лиха співати пісні, без надії таки сподіватись, буду жити! Геть, думи сумні!.

У Лесі Українки завжди була активна життєва позиція щодо гендерних питань, а в кінці XIX на початку XX ст. це – позиція бунтарки. Наприклад, в листі до Агатангела Кримського «мужеську рацію» вона називає дуже односторонньо у поглядах на деякі справи (Бунтарки: нові жінки і модерна нація, 2020: 14); іронічно й відкрито писала про традиційну суто жіночу роботу, вважала, що дівчата марно витрачають час на мереживо, вишивання та гаптування (Інша оптика: гендерні виклики сучасності, 2019: 15).

Незважаючи на те, що у школі «Лісову пісню» Л. Українки розглядають як твір про красу і любов до природи, вважаємо Мавку, міфологічну істоту і одну з героїнь цієї драми-феєрії, бунтаркою проти неприродних, обмежених незрозумілими для неї правилами стосунків між дівчиною, яка щиро закохана, і молодим хлопцем, який не зміг подолати жорсткі гендерні рамки тогочасного суспільства.

На наш погляд, авторка навмисно створила образ дівчини-бунтарки у вигляді міфологічної істоти, вільної та щирої у своїх почуттях, яка сміливо першою говорить про кохання хлопцю. Серед реальних молодих дівчат того часу таких майже не було, а зовнішність Мавки, її поведінка і мовлення дають усі підстави сприймати її як людину.

Мовлення Мавки надзвичайно поетичне, нагадує мову народних пісень. Вона просить Лукаша не набирати сік берези: Не точи! Се кров її. Не пий же крові з сестроньки моєї! Лукаш зауважив, що дерева не говорять, на що Мавка відповідає: Німого в лісі в нас нема нічого. Он бачиш, там питає дика рожа: «Чи я хороша?» А ясеня їй киває в верховітті: «Найкраща в світі!» Хлопець дивується: – Як ти говориш... Чудна у тебе мова, але якось так добре слухати... Що ж ти мовиш?

Коли він грає на сопілці, у першу чергу, відгукується її дівоче серце, а

мовлення нагадує спів: Як солодко грає, як глибоко крає, розтинає білі груди, серденько виймає!

Мавка закохалася у Лукаша і не ховає своїх почуттів: Я буду пестити, моє кохання! Ти звик до пестоців? Візьму собі твою співочу душу, а серденько словами зачарую... Я цілуватиму вустонька гої, щоб загорілись, щоб зашарілись, наче ті квітоньки з дикої рожі! Я буду вабити очі блакитні, хай вони грають, хай вони сяють, хай розсипають вогні самоцвітні! Її переповнює кохання, і це почуття виражають окличні речення. Питальне речення: Ти звик до пестоців? свідчить про повну самовідданість коханому.

Мати Лукаша проти таких стосунків: Чого ти все за ним? Не випадає за парубком так дівці уганяти. На що безхитрісна Мавка щиро відповіла: Мені ніхто такого не казав. Гендерні стосунки у тогочасному суспільстві були суворо регламентовані не на користь жінки.

Під тиском матері, Лукаш змінив ставлення до Мавки, яку покохав, але намагається виправдатися: Я ж їм син... Мавку такі родинні стосунки дивують, бо вона цього не розуміє: Чого їй треба? І яке їй діло? ...Ну, син, – то що? Вона готова заради кохання вивчити усі правила, що панують у стосунках між людьми: Ти розкажи мені, я зрозумію, бо я ж тебе люблю... Лукаш сміється над нею, і Мавка усвідомлює: Так! хто не зріс між вами, не зрозуміє вас! Ну, що се значить «накинулась»? Що я тебе кохаю? Що перша се сказала? Чи ж то ганьба, що маю серце не скупе, що скарбів воно своїх не криє, тільки гоїно коханого обдарувало ними, не дожидajući вперед застави?

Лукаш зрадив Мавку і її, мов неживу, хоче забрати Марище або «Той, що в скалі сидить». Але Мавка, як і сама авторка, має сили протистояти: Ні! я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає. Та коли вона почула, що Лукаш збирається одружитися на вдовиці Килині, кличе Марище: Бери мене! Я хочу забути!

Лісовик помстився за Мавку Лукашу, якого називає зродливим коханцем, перетворивши його у дикого вовчулаку. Та коли Лісовик побачив Мавку, то здивувався, що її відпустив з печерного склепу «Той, що в скалі сидить». Але Мавка говорить, що то він, Лісовик, своїм злочином проти Лукаша звільнив її, і вона рятувала коханого: Не радій, бо я його порятувала. В серці знайшла я тєє слово чарівне, що й озвірілих в люди повертає. Мавка так само, як людина з образним мисленням, як і сама Л. Українка, володіє словом-зброєю, якою можна рятувати, а можна і вбивати (порівняйте з віршем авторки: Слово, моя ти єдина зброе...).

Лісовик чітко окреслює межу між природним і соціальним: Не гідна ти дочкою лісу зватись! бо в тебе дух не вільний лісовий, а хатній рабський! Тільки жива природа творить дух вільний, а соціум – дух хатній, рабський.

Та Мавка не шкодує, що рятувала Лукаша, і розкажує про це Лісовику: Ох, дідусю! якби ти бачив!.. Він в подобі людській упав мені до ніг, мов ясен втятий...а потім схопивсь і зник з очей... Мавка вирішила дочекатися Лукаша біля його хати: Я серцем чую – він вернеться сюди...

У Мавки серце доброї та чуйної людини: вона відчуває коханого; їй боляче,

що помер дядько Лукаша: Ой як же плаче серце по тобі, єдиний друже мій! Якби я мала живуці сльози, я б зросила землю, барвінок би зростила невмирущий на сій могилі. А тепер я вбога, мій жаль спадає, наче мертвий лист... Мовлення Мавки демонструє кордоцентризм, що притаманний українцям.

Мати Лукаша не ужилася з Килиною, жінки сваряться, ображають одна одну, і тепер мати жалкує, що втратила Мавку: Дурний Лукаш, що проміняв на тебе; бо то було таке покірне, добре, хоч прикладай до рани... Однак і людиною молоду жінку не визнає, про що свідчить середній рід: бо то було таке...

Від горя Мавка перетворилася на суху вербу, а потім, безтілесна з'явилась перед Лукашем, який боїться помсти, бо занাপастив її. Любляче серце Мавки заперечує: Ні, милий, ти душу дав мені, як гострий ніж дає вербовій тихій гілці голос. Лукаш лякається, що забрав її тіло, і тепер вона – тінь і мара. Останні слова Мавки це – гімн кохання, заради якого вона віддала своє життя: О, не журися за тіло! Ясним вогнем засвітилось воно, чистим, палючим, як добре вино, вільними іскрами вгору злетіло. Легкий, пухкий попільець ляже, вернувшись, в рідну землю, вкупі з водою там зростить вербицю, – стане початком тоді мій кінець. Будуть приходити люди, вбогі й багаті, веселі й сумні, радощі й тугу нестимуть мені, їм промовляти душа моя буде. Я обізвуся до них шелестом тихим вербової гілки, голосом ніжним тонкої сопілки, смутними росами з вітів моїх. Я їм тоді проспівую все, що колись ти для мене співав, ще як напровесні тут вигравав, мрії збираючи в гай... Грай же, коханий, благаю!

...Тільки після смерті Мавка і Лукаш залишаються разом.

Висновки. Мовлення мовної особистості репрезентують тексти в усній чи писемній формі, що свідчать про рівень знань про світ, систему людських цінностей, володіння культурою тощо. Тексти, котрі залишила у спадщину Леся Українка, дають підставу науковцям стверджувати, що письменниця на зламі століть була справжньою бунтаркою, новою жінкою, яка боролася проти патріархальної культури в широкому значенні та проти патріархальної сплячки соціуму в цілому. Творчість мовної особистості такого рівня є цікавою як в межах лінгвокультурної, так і соціумної лінгвоперсонології. Аналіз тільки одного тексту вірша поетеси яскраво підтверджує цю тезу. Попри всі негаразди та трагедії у своєму житті, вона налаштована оптимістично і готова виконувати навіть безглузду, на перший погляд, роботу, що, можливо, в майбутньому дасть позитивні результати.

Мовленнєва діяльність Мавки до зустрічі з Лукашем демонструє її знання про світ, що обмежені лісом та спілкуванням з його мешканцями. Її щирість, наївність, уміння тонко відчувати та сприймати звуки сопілки свідчать про чистоту її душі, що не замулена гендерними правилами поведінки у патріархальному суспільстві, кричущо залежність жінки, регламентованими нормами стосунків у межах сім'ї тощо. Рівень її природної культури виявився значно вищим, ніж рівень культури людей, з якими вона стикається. Мавка

здатна врятувати коханого навіть після його зради. У Мавки було бажання опанувати правилами поведінки серед людей, але вона швидко зрозуміла хибність і нещирість таких стосунків. У своєму коханні вона нестримна, готова заради нього на все. Як цільна натура, вона не може змиритися зі зрадою, тому добровільно вибирає забуття. Та навіть у такому стані її серце відчуває біду, що сталася з коханим, і вона рятує його словом, на що здатна лише людина. Отже, в цілому Мавка як міфологічна істота виявляється сильнішою і кращою за людей.

Література

1. Бунтарки: нові жінки і модерна нація. Київ, «Смолоскип», 2020. 365 с.
2. Інша оптика: гендерні виклики сучасності: зб.наук.пр. / упоряд. В. Агеєва, Т. Марценюк. Київ, Смолоскип, 2019. 256 с.
3. Романченко А. П. Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти: монографія. Одеса, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2019. 470 с.
4. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава, Довкілля. Київ, 2010. 844 с.
5. Сухенко В. Формування мовної особистості в епоху глобалізації. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/Сухенко>
6. Українка Леся. Без надії сподіваюсь. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=478>
7. Українка Леся. Лісова пісня. URL: https://kropivnitsky.maup.com.ua/assets/files/ukrainka_1_lisova_pisnya.a6.pdf
8. Щепанська Христина. Термінополе мовна особистість. URL: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2022.245839>
9. Яковлева О. В. Узагальнений тип мовної особистості баби-повитухи в обрядовому дискурсі народження дитини. *Записки з українського мовознавства*: Вип.29: Збірник наукових праць. Одеса: Видавець С. Л. Назарчук, 2022. С. 258–269.